
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LIII

Београд 2005

Г

Е

И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

LIII

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky, Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović, Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of
associate member of SASA Vojislav Stanovčić at the VIII session,
Department of Social Sciences SASA, December 13th 2005

BELGRADE 2005

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LIII

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос
Алексакис, Петер Славковски, Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена
Чворовић, Младена Прелић, Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 13. децембра 2005. године на основу реферата
дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2005

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu

Рецензент:
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Зборнику резултат је рада на пројектима: Традиционална култура
Срба – системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157), Савремена
сеоска и градска култура – путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини
финансирано МНЗЖС РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 35/III), 1952 –
(Београд : Академска издања). – 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR-ID 15882242

Садржај Summary

Оригинални научни радови

<i>Lyle B. Steadman</i> , Australian Kinship	9
<i>Лајл Б.Стедман</i> , Сроднички односи код аустралијских Аборицина	19
<i>Натаља Л. Пушкарева</i> , „История повседневности“ и етнографическое исследование быта: расхождения и пересечения	21
<i>Natalija L. Puškareva</i> , Everyday Life through the Eyes of Ethnologists	34
<i>Jelena Čvorović</i> , Gypsy Ethnic Socialization in Serbia	35
<i>Јелена Чворовић</i> , Етничка социјализација Рома у Србији	48
<i>Младена Прелић</i> , Етничка егзогамија и идентитет: пример Срба у Будимпешти и околини	51
<i>Mladena Prelić</i> , An Example of Ethnic Exogamy and Identity: the Serbs in Budapest and its Surroundings	65
<i>Бојан Жижић</i> , Етнокултурна дуалност и (етнички) стереотипи	67
<i>Bojan Žikić</i> , Ethno-cultural Duality and (Ethnic) Stereotypes.....	81
<i>Сања Златановић</i> , Свакодневица у енклави	83
<i>Sanja Zlatanović</i> , Daily Life in the Enclave Vitina	92
<i>Мирјана Павловић</i> , Етницитет и интеграција у историјском контексту – Срби у Темишвару	93
<i>Mirjana Pavlović</i> , Ethnicity and Integration in the historical Context – Serbs in Timisoara	104
<i>Барош Слађана</i> , Ставови Срба повратника о етничком идентитету Срба и Хрвата	105
<i>Baroš Slađana</i> , The Attitudes of Serbian “Returnees”: About Identity of the Serbs and Croats	119
<i>Марија Црнић-Пејовић</i> , Смјешани бракови	121
<i>Marija Crnić-Pejović</i> , Mixed Marriages	134
<i>Мирослава Малешевић</i> , „Оправослављење“ идентитета српске омладине	135
<i>Miroslava Malešević</i> , “Orthodoxing” the Identity of Serbian Youth	151

<i>Гордана Благојевић</i> , О рецепцији црквене византијске музике у Београду крајем 20. и почетком 21. века	153
<i>Gordana Blagojević</i> , On Reception of the Church Byzantine Music in Belgrade at the End of 20 th Century and Beginning of 21 st Century .	171
<i>Јана Баћевић</i> , Веронаука и(ли) евронаука: критика елемената реформе образовања 2000-2003.	173
<i>Jana Baćević</i> , Religious and Civic Education: A Critique of Elements of Educational Reform in Serbia 2000-2003.	185
<i>Александра Павићевић</i> , Шта ради и где седи „Бели анђео“?	187
<i>Aleksandra Pavićević</i> , The White Angel: Where He Sits and What He Does?.	195
<i>Љиљана Гавриловић</i> , Појединац и породица	197
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , An Individual and His Family	212
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Полна припадност и наслеђивање	213
<i>Jadranka Đorđević</i> , Gender Affiliation and Inheritance	222
<i>Елена Узенева</i> , Джендър в бългaрски пословици	223
<i>Elena Uzeneva</i> , The Gender in Bulgarian Proverbs	231
<i>Драгана Радојичић</i> , Кречане/клагине – занат који је изумро	233
<i>Dragana Radojičić</i> , Lime-Kiln - a craft not used any more	240
<i>Мирослава Лукић-Крстaновић</i> , Етнографско тумачење публице: EXIT NOISE SUMMER FEST.....	241
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Explaining the Audience in Ethnographic Discourse: EXIT NOISE SUMMER FEST.....	261
<i>Иван Ђорђевић</i> , Идентитет у 'виртуелној заједници': случај форума „Знак сагите“	263
<i>Ivan Đorđević</i> , Identity in a Virtual Community: the Case of Forum “The Sign of Sagita”	275
<i>Срђан Радовић</i> , Дневник о цунамију	277
<i>Srđan Radović</i> , Tsunami Diaries	291
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Задушнице – вид комуникације живих са мртвима	293
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Memorial Service – a Means of Communication with the Dead	305
<i>Данијел Синани</i> , Привидења у Западној Србији	307
<i>Danijel Sinani</i> , Apparitions in Western Serbia	319

<i>Марија Илић</i> , Фолклорни текст у процесу заборавља 321	321
<i>Marija Ilić</i> , Folklore Text in a Process of Oblivion 335	335

Прегледни чланци

<i>Марина Мартинова</i> , Етнолошка наука у Русији. Нови пројекти Института за етнологију и антропологију Руске Академије Наука 337	337
<i>Marina Martinova</i> , Ethnology in Russia. The New Projects of the Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences 350	350
<i>Александар Крел</i> , Традиционалне такмичарске дечје игре као инструмент социјализације деце у Товаришеву 351	351
<i>Aleksandar Krel</i> , Traditional Competitive Childrens' Games as an Instrument of Socialization in Tovariševu 365	365
<i>Ласта Ђановић</i> , Зла судбина деце сурових родитеља 367	367
<i>Lasta Đapović</i> , Sad Destiny of the Children of the Cruel Parents 380	380
<i>Десанка Николић</i> , Старовлашки Ера ивањичког краја у Цвијићево и данашње време 381	381
<i>Desanka Nikolić</i> , Old-Vlah Era from the Ivanjica District: Construction from the Time of Jovan Cvijić and Contemporary Images..... 388	388
<i>Марко Стојановић</i> , Алтернативна медицина – исцелитељи душе 389	389
<i>Marko Stojanović</i> , Alternative Medicine – Soul Healers 400	400

Полемика

<i>J. Philippe Rushton</i> , Jared Diamond, <i>Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies</i> 401	401
<i>Александар Палавестра</i> , Царед Дајмонд, Микроби, пушке и челик. Судбине људских друштава 413	413

Прикази

<i>Младена Прелић</i> , Скривене мањине на Балкану, ур. Биљана Сикимић 417	417
<i>Илдико Ердеи</i> , Дидара – прича о ходању „изван линија“ – Мирослава Малешевић, <i>Дидара – животна прича једне Призренке</i> 420	420
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Тома Миленковић, <i>Калмици у Србији 1920- 1944</i> 423	423
<i>Горан М. Бабић</i> , Љубивоје Костић, <i>Мостови причају</i> 427	427
<i>Горан М. Бабић</i> , Светислав Вученовић, <i>Урбана и архитектонска конзервација</i> , том 1: Свет – Европа 429	429

Сања Златановић

Етнографски институт САНУ, Београд
eisanu@sanu.ac.yu

Свакодневица у енклави *

Рад се заснива на теренском истраживању обављеном 2003. године у енклави Витина на Косову и има за циљ да начини етнографску скицу (после)ратне свакодневице.

Кључне речи: свакодневица, енклава, етнички идентитет, родни идентитет, хомогенизација идентитета, традиционализам, Косово, Витина, Срби, Албанци, староседеоци.

Рад се заснива на теренском истраживању обављеном у лето 2003. године у енклави Витина на Косову.¹ Енклава Витина, поред истоимене варошице, обухвата и пет села у којима живе Срби: Врбовац, Грнчар, Клокот, Бинач и Могилу.² Варошица Витина је етнички мешовита,³ као и села Бинач и

* Текст је резултат рада на пројекту *Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформације* (бр. 1868), који финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

¹ Теренско истраживање обављено је у оквиру етнолингвистичког пројекта *Истраживања словенских говора на Косову и Метохији*, који је при Институту за српски језик САНУ финансирао УНЕСКО. Тонски записи, коришћени у овом раду, чувају се у звучном архиву Института за српски језик САНУ под следећим ознакама: 221-K-Vrbovac-1-SZ, 222-K-Vrbovac-2-SZ, 223-K-Grnčar-1-SZ, 224-K-Binač-1-SZ, 225-K-Binač-2-SZ, 226-K-Klokot-1-SZ, 227-K-Vrbovac-3-SZ, 228-K-Vrbovac-4-SZ. Истраживање је настављено током 2004. и 2005. године у Врању, према коме су становници енклаве значајно усмерени. Велики број расељених лица са подручја Косовског Поморавља живи у Врању.

² Антропогеографску студију Горње Мораве дао је Атанасије Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Насеља и порекло становништва 28, Српски етнографски зборник LI, Београд 1935.

³ У Витини је у периоду после 1999. године живело око сто тридесет Срба у око тридесет кућа. После напада 17. марта 2004. године остало их је око педесет. Жртва није било, сви су побегли у околна српска села. Преостали Срби у Витини, углавном старији људи, настоје да продају имовину и да се што пре одселе.

Могила, у којима Срби представљају мањину. Клокот је село са већинским српским становништвом. Врбовац и Грнчар су спојени и у њима (осим неколико ромских породица у Врбовцу) живи искључиво српско становништво. У енклави је око 3.500 Срба, али тај број варира. Породице су подељене; често неки њихови чланови живе на територији (уже) Србије, а многи су „и тамо и овде“. Срби који су у енклави остали, и који и сада тамо живе, себе означавају као староседеоце⁴ (*староседелац* – м. род, *староседелка* – ж. род, *староседелци* – мн.) и веома су поносни на свој староседелачки идентитет, чији су носећи конструкти да на подручју Горње Мораве они живе „од памтивека“, везаност за сроднике и за своју специфичну традицију коју високо вреднују, као и то да представљају „праве“ Србе, за разлику од досељеника. Дихотомизација ми/они у дискурсу староседелаца подвлачи се метафором која изражава однос према промени: док досељеницима петао пева на колима, њихов пева на кућном прагу. Егзодус после 1999. године и живот чланова породице и шире заједнице у расејању тешко погађају слику староседелаца о себи и о другима. Старији саговорник, причајући о „Шоповима“ (како су досељеници пејоративно називани), додаје:

„Еј, његов пет’л, каже, на кола му пева, мани га... Он увек, каже, путује. И тако... Али сад је дошло да ми сви смо се растурили тако. Свакоме певац пева на кола. Али кој се то тако надао!“

Рад има за циљ да начини етнографску скицу (после)ратне свакодневице,⁵ будући да су планирана подробнија истраживања. Од 1999. године и увођења међународног протектората на Косову⁶ свакодневни живот обичних људи измењен је из темеља.⁷ У разговорима током истраживања

⁴ У периоду после 1918. године Краљевина Југославија је у оквиру аграрне реформе, а као облик националне стратегије, на подручје Косова и Метохије колонизовала становништво из Лике, Херцеговине, Далмације, Црне Горе и југоисточне Србије. Међу досељеницима и Србима староседеоцима (иако су сви они себе означавали као припаднике српског народа) постојале су и опстајале културне границе и ендегамија. Досељеници, будући да нису били прихваћени од староседелаца, а под притиском Албанаца (у чијим селима су углавном насељавани), већ од шездесетих година двадесетог века почињу да напуштају Косово. О односу староседелаца и досељеника в. А. Урошевић, *н. д.* 154; Сања Златановић, „Шопови“ у *Косовском Поморављу*, у: *Скривене мањине на Балкану*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 82, Београд 2004, 83–93.

⁵ О свакодневици као појму конструисаном на особен начин, те различитим теоријским приступима свакодневном животу, в. Ivana Spasić, *Sociologije svakodnevnog života*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2004.

⁶ Према *Резолуцији Савета безбедности Уједињених нација 1244* од 10. јуна 1999. године, захтева се да „СР Југославија одмах обустави насиље и репресију на Косову на начин који се може верификовати, и да започне и оконча повлачење у фазама са Косова, на начин који се може верификовати, свих војних, полицијских и паравојних снага, у складу са хитним распоредом, са чим ће бити синхронизовано распоређивање међународног безбедносног присуства на Косову“ (Резолуција Савета безбедности Уједињених нација 1244 (1999), *Документи о Косову и Метохији*, Координациони центар Србије и Црне Горе и Републике Србије за Косово и Метохију).

⁷ Анализу косовске реалности у периоду после увођења међународног протектората пружају тематски бројеви часописа Лицеум: Биљана Сикимић (ур.), *Избегличко Косово*,

били су непрестано, готово наметљиво присутни проблеми свакодневице, коју омеђују односи с албанским становништвом и међународном управом. Реалност живота у енклави од истраживача захтева изузетну емпатичност, те се уобичајене истраживачке стратегије „разлабављују“. Прибегава се темама из области традицијске културе, које враћају саговорнике у неко друго, срећније време, успостављају изгубљени контекст и омогућују неку врсту ескапизма,⁸ позитиван трансфер према истраживач-у/ици и наставак разговора.

Хомогенизација идентитета

Подручје Косова и Метохије карактерише изузетно сложен историјски, политички и културни контекст. Распрострањена представа о Косову *само* као о простору српско-албанских сукоба упрошћена је и погрешна, а на основу ње изводи се погрешан закључак о етничкој, религијској и лингвистичкој монолитности двају народа и двају језика,⁹ као и о дубокој, непремостивој провалији између њих. На Косову су коегзистирале многе етничке, верске и лингвистичке групе, те мултиетничност, мултиконфесионалност и мултилингвалност карактеришу ово подручје у више последњих векова.¹⁰ Будући да се ради о пограничној области, групне границе су флуидне, а идентитети су неодређени, непостојани, амбивалентни и ситуационо условљени.¹¹ У мирним периодима, бледеле су границе између етничких и верских група; многи заједнички елементи културе сведоче о преплитању сукоба и симбиозе.¹² У свакодневном животу многобројне друге поделе биле су наглашене од етничких: племенске, верске, језичке, политичке или идеолошке...¹³

У последњим деценијама двадесетог века идентитети се хомогенизују и добијају фиксне границе. Етничка идентификација постаје релевантнија од свих других облика припадности. Етнички идентитет, како показују многобројне студије, добија на значају у нејасним ситуацијама и периодима

Лицеум 8, Крагујевац 2004; Биљана Сикимић (ур.), *Живот у енклави*, Лицеум 9, Крагујевац 2005.

⁸ Марија Илић, *Тајно знање: Бог ми то дароваја*, у: *Живот у енклави*, Лицеум 9, Крагујевац 2005, 222. Ауторка је истраживање обављала у јулу 2003. у Витини и Врбовцу.

⁹ Радивоје Младеновић, *Словенска лингвистичка припадност, конфесионална припадност и етнички трансфер у светлу скривених мањина на југозападу Косова и Метохије*, у: *Скривене мањине на Балкану*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 82, Београд 2004, 245.

¹⁰ Исто.

¹¹ Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, Hurst & Company, London 2000, 24.

¹² Исто, 11.

¹³ Исто, 12.

промена, када се стварају услови за доживљај угрожених граница.¹⁴ Некада мултиетничко Косово, од 1999. године насељено је готово искључиво Албанцима. Срби су мањина, гетоизирана у малим енклавама. Многе друге групе расељене су или (насилно) асимиловане.

Потреба повлачења и очувања етничких граница на Косову доведена је до пароксизма. Доминантно албанско становништво етничке симболе демонстрира јавно – много је упадљивих, новоизграђених цамија¹⁵ и споменика припадницима Ослободилачке војске Косова на којима су истакнуте заставе, које се налазе и на свим већим зградама, кућама и гробљима. У бучној сватовској поворци у центру Витине готово сви аутомобили били су окићени албанским заставама. Графит „УЏК“ (скраћеница за Ослободилачку војску Косова) налази се на многим фасадама у етнички мешовитим срединама. Срби то чине скривеније, али не са мање жара: у свим кућама је велики број икона, а кафана „Цар Лазар“ у селу Грнчар облепљена је сликама српских светаца и ратника.¹⁶ Млади људи, када говоре о својим путовањима, описују манастире које су посетили; као посебан доживљај издвајају ходочашће у манастир Острог у Црној Гори. Велики број људи строго се придржава поста у православном календару. Венчање и крштење детета у цркви јесте нешто што се подразумева. Празници календарског циклуса, попут Божића и Ускрса, обележавају се на веома традиционалан начин. Тако, на пример, у готово свим кућама се на Бадње вече из просторије у којој се обедује избаце столови и столице, а по поду се распростре слама на коју се ставља храна и тако се вечера. Наредна два дана такође се обедује на слами која се после ставља на усеве. У свим породицама прославља се крсна слава. Сеоска слава има свог домаћина („кума“) и подразумева партиципацију свих чланова заједнице. Континуитет лазаричких поворки и других ритуала на нивоу села, са очигледном интегративном

¹⁴ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd 2004, 174.

¹⁵ Дејзингс пише да међу Албанцима на Косову постоји тројна верска подела: на муслимане, католике и заједницу шиитски опредељених дервишких редова. С обзиром на то да није било услова да се Албанци уједине на религијској основи, изабран је језик да премости разлике између различитих верских и регионалних идентитета. Иако су већином муслимани, ислам, према мишљењу Дејзингса, није играо значајну улогу у политичкој мобилизацији: G. Duijzings, *n. d.*, 10, 159.

¹⁶ Потенцирање етничког на обе стране до апсурда добро је „ухваћено“ у документарном филму Бориса Митића „Унмик Титаник“ (2004), који је снимљен у Приштини на дочеку 2003. године. У граду су чак и новогодишњи балони с националним обележјима, деца у крилу Деда Мраза уз пакетић држе албанску заставицу, на све стране се продају календари, мајице и амблеми на којима су слике ратника и етничке и војне ознаке. Преосталих сто Срба живи заточено у једној згради. У позадини дијалога једне групе чује се тихо песма са радија: „Косово је српско, српско остаће...“ У новогодишњој ноћи, када попуштају „кочнице“, неколико младића испред зграде пева песму у којој се помиње Дража Михаиловић. Старији рођак их са прозора опомиње, а један од њих му вичући одговара: „Ко те питао шта? Је л ово Србија или није?“ (www.dribblingpictures.com)

функцијом,¹⁷ није прекинут ни за време рата 1999. године. Срби себе описују као православне вернике, при чему су етничка и религијска идентификација неодвојиве.¹⁸ Придржавање православног канона је у функцији тематизације етничког идентитета.

Закочен живот

Прва слика косовске реалности је разрушеност, опустошеност, стране војне трупе у оклопним возилима на сваком кораку, а дуж старих и разрованих путева – новоизграђене зграде, чија бљештава архитектура одудара од амбијента и појачава доживљај (после)ратних подела и траума.

Свакодневицу у енклави у периоду од 1999. године обележавају различите фазе. Општу хаотичност, убиства и кретање у конвојима уз пратњу постепено замењују смиреност и рад на суживоту. Током мог боравка, од села до села, могло је да се иде искључиво колима. Уколико би се ишло пешице, онда се морало ићи у групи. Унутар српских села, као што су Врбовац и Грнчар, кретање је слободно. У етнички мешовитим селима, попут Бинача, где је око двеста домова Албанаца католичке вероисповести, а српских мање од четрдесет, мушкарци се крећу у групама, а жене излазе само у непосредни комшилук. Због отежаних услова кретања пријатељи и сродници из различитих села ретко се виђају, чак се и за славе не посећују. У Биначу крсну славу прослављају без гостију, јер у околним кућама живе сродници који славе исту славу, а они који су даље не могу да дођу. Старија жена из Бинача објашњава:

„Немаш да искочиш нигде. Куде?! Туј, дома, дома. Ноћ, д'н. К'о затвореници к'д се пуштав по он'ј круг да шетав, такој и ми. Све седиш... Један дан да једеш, два дана да трпиш, само да имаш мир, то је главно!“

Свакодневица обојена траумама рата – егзистенцијална несигурност, доживљај гета и изолованости, закочен живот, време као да стоји. Старији саговорник каже:

„Кад се видимо, не знамо шта да се испитамо. 'Где су ти, прво, деца? Да л су овде или су у Србију?' То је први проблем што је наш народ се растурио. Остали већином стари људи, изнемогућни... Њиве лежу необрадљиве...“

У свим срединама са већинским српским становништвом на Косову отворене су *Локалне канцеларије заједница* намењене мањинама, па је тако једна за општину Витина смештена у село Врбовац. У њој представници српске заједнице у сарадњи с УНМИК-ом раде на хуманитарној помоћи

¹⁷ О интегративној функцији сеоских ритуала в. Nikola F. Pavković, *Selo kao obredno-religijska zajednica*, Etnološke sveske I, Beograd 1978, 51 – 65.

¹⁸ Горња Морава је све до почетка деведесетих година двадесетог века била етнички, верски и лингвистички мозаик, те су утицаји других култура, нарочито у религијској сфери, видљиви и „голим“ оком.

српском становништву. Преовлађујући став међу мојим саговорницима је да они нису мањина, да је Косово и даље део Србије и да они у својој земљи не могу да буду мањина, али помоћ не одбијају. Апатија, негирање реалности и нада у неочекивани обрт ситуације дистинктивна су обележја енклавске свакодневице.

Инфраструктура је застарела и оштећена. Рестрикције електричне енергије су свакодневне; дешава се да струје нема и по неколико дана. Фиксни телефони су реткост, а мобилни имају домет само на одређеним локацијама. Штампу не добијају. До краја 2003. на српском језику су могли да прате само локалну станицу ТВ Шилову, а касније су добили и Први и Други програм ТВ Београд. У селима има добро снабдевених прехранбених продавница. Осталу робу купују у Витини, у продавницама чији су власници Албанци, или у Врању. Према Врању, које је од Витине удаљено око седамдесет километра, значајно су оријентисани; свакодневно саобраћа комби-линија.

Становници енклаве се углавном баве пољопривредом, али од 1999. године само за своје потребе, јер немају коме да продају робу. Земљу на ободу села не обрађују – неки људи су тако настрадали. На поједине њиве одлазе у групама, бар двоје-троје. У њивама има заосталих касетних бомби; приликом обраде земље дешавало се да наиђу на њих. У новијој фази суживота Албанци долазе у село и откупљују производе, али и диктирају цену. Комуникација у тим ситуацијама је на српском, док се у јавним установама, као што су суд и пошта, говори искључиво на албанском језику. Срби, нарочито старији, мање или више добро говоре албански језик – и обратно, али свако на подручју које доживљава као своје инсистира на свом језику. У разговорима током истраживања моји саговорници би често, у немогућности да нађу одговарајућу реч на српском језику, која прецизно изражава оно што они желе да саопште, рекли: „Што кажу Шиптари...”¹⁹ и изразили се на албанском, чиме јасно показују преплетеност култура.

Друштвене институције, као што су школство и здравство, функционишу уз високи степен импровизације. Наставници у школама су углавном без одговарајућих стручних квалификација. У амбулантама раде лекари опште праксе, а одређених дана долази стоматолог и неколико лекара различитих специјалности. Проблем представљају хируршке и гинеколошке интервенције, као и лечење тежих болести. Грачаница је најближе место у коме могу да се обаве гинеколошки прегледи (удаљена је око 50 километара), али пут је ризичан, па се жене опредељују за одлазак у Врање. Прегледи током трудноће, као и сам порођај, обављају се у Врању. Млади парови обично уочи порођаја изнајме стан у Врању или бораве код рођака и чекају. Неколико жена се породило у Витини, у албанској болници. Породиле и бебе биле су добро третиране, али без обзира на то, Срби немају поверења.

¹⁹ Срби када говоре о Албанцима уопштено углавном их називају *Шиптари*. Са друге стране, међу Албанцима праве разлику на основу њихове религијске припадности, те Албанце муслимане именују као *Шиптаре*, док Албанце католике називају *Римокатолици* или *Латини*. Припаднике хрватске заједнице из Летничке жупе такође називају *Латини*.

Проблеми у тим ситуацијама, како су ми објашњавали саговорници, настали су приликом административног увођења деце у књиге новорођених. Потврда се издаје на албанском језику, име детета написано је албанском абecedом, па је проблем да се то уведе, према речима мојих саговорника, у „наше књиге“.²⁰ У тим ситуацијама, како ми је испричано, посредовали су српски лекари који су дали потврду о рођењу, па чак и свештеник, да би деца била уписана у књигу рођених у „нашој држави“. Паралелни живот и паралелне институције, тј. проблем – чије је Косово и ко на њега има (искључиво) право – испољава се на свим могућим додирним тачкама и пројектује у причама и препричавањима. У разговору са женом из Могиле, која се у новембру 1999. године породила у Врању, а затим три пута у Витини, сазнала сам да су у витинском породилишту према њој поступали веома добро и да су је отворено питали на ком језику жели да добије потврду.²¹

Однос између етничитета и рода

Појам идентитета је веома широк и сложен, обухвата низ идентификација које се међусобно прожимају и преклапају, при чему сразмера и интензитет зависе од места и времена.²² У косовској енклави, где је етнички идентитет релевантнији од других облика припадности, неопходно је размотрити природу његове везе са другим видовима колективног идентитета. Будући да се етничитет артикулише у свакодневном животу, у различитим одговорима на његове захтеве и изазове,²³ а свакодневица обично изједначава (како у свакодневном говору, тако и у научном дискурсу) са приватношћу и женском сфером,²⁴ значајно је начинити скицу преклапања етничког и родног идентитета.

Жене у енклави урођене су у свакодневицу. Наталитет је висок, од 1999. године је у опадању. Млађи брачни парови обично имају од три до четири детета. Традиционализам је овде у свим сферама живота веома изражен, па је само мушко потомство жељено. Жена рађа све док не добије

²⁰ Исти проблем постојао је и на другој страни. Албанка из Приштине, лекарка, каже да је суспендовала болничарку Српкињу која је некоректно уписивала имена деце у књиге, не поштујући при томе албанску абечеду од 36 слова. Elizabet Kestli, *Žene sa Kosova: životne priče Albanci*, Futura publikacije, Novi Sad 2002, 33.

²¹ У прилог разумевању односа родног и етничког идентитета на Косову иде и прича саговорнице из Могиле – да ју је, када је родила трећу по реду девојчицу, бабица Албанка тешила речима да ће следеће године свакако бити син.

²² Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd 1998.

²³ T. H. Eriksen, *n. d.*, 14.

²⁴ О приступу свакодневици као женском домену, проблематичним једначинама *жена = природа* и *жена = свакодневни живот*, те судару „деконструктивистичког“ и „есенцијалистичког“ момента, в. I. Spasić, *n. d.*, 150 – 166.

мушко дете, а пожељно је да буде више синова.²⁵ Када се у породици роди треће или четврто по реду женско дете, уколико им се честита, доживљавају то као подсмех. После рођења девојчице примењују се многобројни магијски поступци у којима се користи постељица или остаци пупчане врпце да би се обезбедило рађање мушке деце, а прибегава се и промени кума.

Девојкама је дозвољено да заврше највише средњу школу. Све моје саговорнице су без изузетка, а било их је различитих генерација, па и врло младих, сматрале да је за женско дете и средња школа много и да се све оне које иду на студије, према њиховим речима, „покваре“ (тј. почињу да доводе у питање традицијом утврђене обрасце). О томе се у кућама које сам посећивала говорило сасвим спонтано. Један од млађих саговорника, у покушају да ми објасни став средине, рекао је да се у породици, када девојка изрази жељу да студира, говори да је она „туђа кућа“ и:

„Што да је ми школујемо, она ће да се уда, да нађе неког ко ће да је издржава. Што има да се она школује, можда неће ни да ради, можда неће ни да је пусти да ради“.

Девојке се после завршене школе и живота с родитељима одмах удају. Од њих се и данас очекује да у брак уђу невине и свекрви пруже доказ о томе. Уколико се испостави да млада није била невина, то се ради угледа породице крије, али – како објашњава млађа саговорница:

„Слабо је поштују... то јој остаје доживотно. Ако се зна да није невина, то доживотно знају и ако некад се посвађа са свекрву или са свекра, с мужа, увек ће да јој пребаце. (*Шта јој кажу?*) 'Ти, овде се свађаш с нас, а знамо каква си дошла“.

Млада снаха и данас не учествује у разговору мушкараца и старијих, а када су гости у кући, све време стоји по страни и служи. Из куће излази само у пратњи мужа, свекрве или неке рођаке. У скоро свим домаћинствима свакодневно се меси хлеб, који се понегде пече у црепуљи.²⁶ Девојчице већ са дванаест година почињу да уче да месе хлеб. На питање да ли хлеба нема у продаји, млада домаћица је одговорила да се хлеб продаје, али да у селу свега неколико жена купује хлеб и да се за њих говори да „немају руке“. О хлебу се говори с посебним емоцијама; у аграрној, традиционално оријентисаној заједници он има дубок симболички значај. Женама је „мерак“ да га месе, он је „слађи“ од купљеног, а уз то је од њиховог жита (у селима раде воденице).

²⁵ Старији саговорник је са поносом испричао да има пет кћери и сина. Кћерке су га увек слушале, лепо се удале и имају децу. Али једна од њих, са жаљењем је додао, има само женску децу, па је он храбри: „Даће Бог!“ Даље, у разговору, изразио је жаљење због тога што се у новије време рађа мање деце него раније, додавши: „Пород је најјака сила!“.

²⁶ У свим кућама које сам посетила свакодневну храну (осим у дане поста, јер се у припреми хране готово искључиво користи свињска маст) представљају пите с различитим надовима. У појединим приликама, као што је долазак посебно драгих гостију, спремају се *филије*, врста слојевитог теста са доста масти, које се пече испод сача и захтева много труда и времена. *Филије* носе високовредновани атрибут традиционалне хране. А као контраст томе, веома су омиљени индустријски произведени газирани сокови (типа кока-коле) и пиво.

Један од конструкта идентитета староседелаца је и тај да су њихове жене умешне у припреми теста (на чему је исхрана и базирана) и да су, уопште, посвећене домаћице, за разлику од „Шопки“ које су описиване као жене слободнијег понашања чији је хлеб „тврђ као камен“ и које су служиле као платно за пројекцију негативних садржаја. У односима староседелаца и досељеника понашање и одевање жена нарочито је било на удару стереотипизације и једне и друге стране.²⁷ У том смислу, занимљиво истраживачко поље може да представља однос родног идентитета, с једне стране, и локалног, регионалног и етничког, с друге стране.

У заглушујућој буци политичких дешавања жене на Косову и не промишљају своју улогу и, бар наизглед, као да успевају да помире традиционализам са евидентним утицајем глобализацијских процеса (млађе жене су модерно обучене, у одећу која је скромнија, али се суштински не разликује од оне која се носи у Београду).²⁸ Изазовна одећа и страх да ће се „покварити“ ако оду на студије, несклад између стила живота коме теже и вредносних образаца које у њега уносе,²⁹ као да није освешћен и не доводи у питање утврђени поредак. Таквом необичном споју погодују међуетнички сукоби и, уопште, мултиетничка средина у којој се ради на учвршћивању идентитета и етничких граница, па се жени намеће (и она је овде прихвата и подржава) улога чувара традиције. Жена је призната и поштована, али само као мајка, родитељица нације.³⁰ Из есенцијалистички схваћеног идентитета (нација као метафора за породицу/сродничку групу) произилази и репродукција као једино призната женска улога. Са друге стране, потребно је имати у виду, како је објашњавала још и Вера Ерлих, да је положај жене бољи тамо где је патријархални поредак очуван (моћ мушкарца није поткопана, па је жени пружена заштита), него у оним срединама у којима је патријархалност у процесу разградње,³¹ како је то данас у селима (уже) Србије.

Испитивање реалних родних односа у енклави (њихов симболички значај за националистичку идеологију и учвршћивање патријархалних представа о породици)³² једно је од многобројних питања које отвара комплексан проблем повезаности етничитета и рода.

²⁷ С. Златановић, *н. д.*, 88.

²⁸ Ериксен предлаже термин *глокализација* за локалне манифестације глобалних феномена, тј. за креативно спајање глобалних и локалних елемената; Т. Н. Eriksen, *н. д.*, 282 – 283.

²⁹ Мирослава Малешевић, *Свакодневица сеоске омладине*, Гласник Етнографског института САНУ XLVII, Београд 1998, 165.

³⁰ Anđelka Milić, *Nacionalizam i „žensko pitanje.“, u Istočnoj Evropi*, u: Mirjana Prošić–Dvornić (ur.), *Kulture u tranziciji*, Plato, Beograd 1994, 47, 49, 52.

³¹ Vera St. Erlich, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb 1971, 133, 260.

³² Т. Н. Eriksen, *н. д.*, 291–292. Аутор указује и на релевантну литературу о овом проблему.

Sanja Zlatanović

Daily Life in the Enclave Vitina

Key words: everyday life, enclave, ethnic identity, gender identity, identity homogenization, traditionalism, Kosovo, Vitina, Serbs, Albanians, indigenous people.

The paper is based on a fieldwork performed in 2003 in the enclave Vitina, Kosovo. The aim of the paper is to provide an ethnographic brief account of the post-war daily life in the researched area. Since 1999 and the establishment of the international protectorate over the area, the enclave's daily life has changed profoundly. The people from Vitina are very much concerned about their daily troubles, especially the ones involving the relationship with the Albanian population. The daily life in Vitina is saturated with the war related traumas, existential insecurity and unpredictability, experiences of ghetto, paralyzed everyday life, and the time that appears to stand still.

The Kosovo area is characterized by especially complex historical, political and cultural contexts. It is a borderline area, so identities seem to be undefined, varying, ambivalent and situational. In the last decades of the 20th century, the identities became homogenous, developing fixed boundaries. The ethnic identification thus becomes more relevant than any other membership or affiliation. A need to designate and preserve an ethnic identity in Kosovo has lead to a paroxysm. The dominant, Albanian population displays its ethnic symbols openly, while the Serbs demonstrate their symbols more alluringly but with the same amount of fervor. The ethnicity is being articulated in everyday life, in different answers to its requirements and challenges while a daily life is usually equalized with privacy and female sphere, therefore, the paper also discusses a relationship between the ethnic and gender identities.